

Araştırma Makalesi

Kooperatifçilik ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

The Relationship between Cooperatives and Regional Development: A Study on Turkey

Yıldız ÖZKÖK Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü yildiz.ozkok@hku.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-4426-6145	Zeynep KÖSE Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü zeynep.kose@hku.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-9494-3098	
Makale Gönderme Tarihi 10.09.2021	Revizyon Tarihi 07.11.2021	Kabul Tarihi 08.11.2021

Öz

Kooperatifler üstlendiği rol gereği bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan en önemli araçlardan biridir. Bu çalışmada Türkiye’de kooperatifçilik faaliyetlerinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimi, yapılan çalışmalar ve bölgesel kalkınma açısından önemi özellikle kalkınma planları ve kooperatifçilikle ilgili geçmiş veriler üzerinden incelenmiştir. Buna göre kooperatifler yeni iş olanakları yaratması, istihdamı artırması, üretici ve tüketici arasındaki aracıları azaltması, bireylerin ekonomiye katılımına imkân vermesi yönü ile bölgesel kalkınmaya ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, bölgesel kalkınma, kalkınma planları.

Jel Kodlar: N5, Q10, R11, O10

Abstract

Cooperatives are one of important tools that contribute to regional development due to the role they play. In this study, the effects of cooperative activities on regional development in Turkey is discussed. The development of cooperatives in Turkey, the studies carried out in this subject and its importance of it in terms of regional development have been examined, especially through the development plans and past data on cooperatives. Accordingly, cooperatives contribute to regional development and thus to economic growth by creating new job opportunities, increasing employment, reducing intermediaries between producers and consumers, and enabling individuals to participate in the economy.

Key Words: Cooperatives, regional development, development plans.

Jel codes: N5, Q10, R11, O10

1. Giriş

İktisadi kalkınma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi açısından öncelikli bir konu olup devletler için önemli bir amaç olarak görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından *bölgeler arasındaki kalkınma farklılıkları* daha kronik bir problemdir. Birçok ülke bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak ve dengeli bir kalkınma sağlamak için farklı yollara başvurmaktadır.

1950’lerden sonra ülkedeki sosyo-ekonomik dengeyi sağlayabilmek için en önemli araçlardan biri olarak görülen kalkınma kavramı giderek daha fazla popüler olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda

Önerilen Atıf /Suggested Citation

Özkök, Y., Köse, Z. 2021 Kooperatifçilik ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4), 2647-2664

kalkınma iktisadı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınma iktisadında ortaya çıkan bu dönüşüm bölgesel kalkınma alanına da yansımıştır (Çelikkaya vd., 2018, s. 22).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülke, gerek kalkınma planlarında gerekse hükümet programlarında bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak için ekonomiye müdahale ederek çeşitli önlemlere başvurmuşlardır. 1970'lere kadar hâkim olan kalkınma yaklaşımı; merkezi yönetimin desteği ve yönlendirmesi ile uygulanan geleneksel bölgesel kalkınma politikalarından oluşmuştur. Bu geleneksel bölgesel kalkınma politikalarında, merkezi hükümetin karar sürecindeki başrolü üzerinde durulurken, 1970'li yıllardan sonra yerel yönetimlere aktarılan görev ve sorumluluklar daha fazla ön planda tutulmuştur (Akiş, 2011, s. 242). Küreselleşme ve artan rekabet ortamı ile birlikte ortaya çıkan fırsatlardan faydalanabilmek için ülkeler bölgesel kalkınma politikalarında da değişikliklere gitmişlerdir. Özellikle 1980'lerden günümüze kadar bölgesel kalkınma politikaları, yalnızca devlet yardımlarına değil, iş gücünün niteliği, hayat standardı, yatırım iklimi gibi bölgenin niteliğini arttırıcı özelliklere ve içsel gelişmeye daha çok önem veren bir yapıya dönüşmüştür (Akpınar, 2012, s. 35-36). Bu bağlamda son zamanlarda kooperatifçilik faaliyetlerine verilen önem de artmıştır. Kooperatifler, toplumu oluşturan bireylerin yaşam düzeylerini dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği yoluyla yükselten ve dolayısıyla toplumun kalkınmasına katkı sağlayan en önemli araçlardan biridir (Koç, 1995).

Bu çalışmada bölgesel kalkınmada kooperatifçiliğin önemi irdelenmiştir. Buna göre öncelikle bölge ve bölgesel kalkınma kavramları, bölgesel kalkınma politikaları ve Türkiye'de bölgesel kalkınma ele alınmıştır. Daha sonra kooperatifçilik kavramı, kooperatifçilik ve bölgesel kalkınma ilişkisi ile dünyada kooperatifçilik örnekleri üzerinde durulmuştur. Son olarak Türkiye'de kooperatifçilik ve bölgesel kalkınma ilişkisi kalkınma planları çerçevesinde incelemiştir.

2. Bölgesel Kalkınma

2.1. Bölge ve Bölgesel Kalkınma Kavramları

Bölge kavramının iktisadi, coğrafi, sosyal ve politik kriterler açısından birçok tanımı bulunmaktadır. İktisadi açıdan bakıldığında bölge; ülke kadar büyük olmayan, fakat şehir kadar da küçük olmayan bir alandır (Mengi, 1998, s. 43). Coğrafi açıdan ise bölge; ortak özellikleri arasındaki uyumlu ve devamlı bir ilişkiden türemiş nitelikli bir bağlılığa sahip dünya yüzeyinin bir bölümü olarak tanımlanmaktadır (Paasi, 2008, s. 77). Geleneksel olarak bölgeler homojen (türdeş) bölge, polarize bölge ve plan bölge olarak üçe ayrılmaktadır. Homojen bölge; birbirine bitişik olan ve mümkün olduğunca birbirine benzeyen komşu alanlar grubudur. Polarize bölge; kendinden büyük bir yerleşim merkezinin etki alanına girmiş olan bir veya birkaç yerleşim merkezinin oluşturduğu bölgedir. Plan bölge ise; bölge planlarının uygulandığı alandır (Dinler, 2005, s. 75-85). Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre ise bölge "*idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası, mıntıka*"dır (TDK, 2021).

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının görülmesinin birçok nedeni olabilir. Başlıca sebepler kaynakların eksik ve yetersiz dağılımı ile etkin kullanılamaması, uygun olmayan coğrafi yapı ya da iklim özellikleri, yurtiçi ve yurtdışı pazarlara uzak olunması, nüfus artış hızının yüksek olması, hizmetlerin ve altyapı yatırımlarının eksik olması, düşük eğitim seviyesi ve gelişmiş bölgelere göç olması şeklinde sıralanabilir (Ersöz, 2009, s. 43). Dolayısıyla bazı bölgelerde daha yoğun sanayileşme yaşanırken, bazı bölgeler sanayileşmede geri kalabilmektedir. Böyle bir durumda bölgeler arasında eşitsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Bölgesel kalkınma da bölgeler arasındaki bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için geri kalmış bölgelerin daha fazla sanayileşmesine ve böylece ülke içinde bölgeler arasında daha adil bir refah dağılımına ulaşılmasını sağlamaktır (Saraç, 2006, s. 31-32). Başka bir tanıma göre bölgesel kalkınma, bir bölgede istihdamın, kişi başına düşen gelirin ve üretimin artırılması suretiyle sağlanan katma değerle birlikte verimliliğin artırılması ve bölgeler arasındaki farklılıkların azaltılmasıdır. Bu doğrultuda, kişilerin hem sosyal ve hem de ekonomik hayatlarının kalitesinin yükselmesi amaçlanmaktadır (Taşdan, 2004: s. 7-8). Daha geniş anlamda ise bölgesel kalkınma, bir bölgede yaşayan halkın, tüm bölge kaynaklarını sonuna kadar kullanarak iktisadi, sosyal ve kültürel olarak refah seviyelerini yükseltmelerini içeren bir kavramdır (Coombs, 2001, s.5).

Bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma teorilerine bakıldığında tarihsel açıdan dört aşamaya ayrılabilir (Soja, 2009, s. 259):

1. Çevresel korumaya ve kaynak gelişimine dayanan erken yaklaşımlar (1920-50),

2. Ulusal ölçekte daha etkin ve adil iktisadi kalkınmayı hedefleyen, refah odaklı bölgesel kalkınma (1950-80),
3. 1980 sonrasında neo-liberal düşüncelere dayanan, yüksek seviyede rekabetçi ve girişimci bölgesel kalkınma,
4. Bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma teorisine yeni bir yaklaşım olarak yeni bölgeselcilik kavramının gelişmesi.

Bir ülke sınırları içinde bölgelerin kalkınma seviyelerinin birbirine çok yakın ya da aynı seviyelerde olması mümkün değildir. Ancak bölgesel gelişmişlik farklılıkları, gelişmiş ülkelerde çok daha az görülürken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artan bir eğilim içinde çok daha net bir şekilde fark edilmektedir (Gündüz, 2006, s. 15). Dolayısıyla özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bölgesel kalkınma ve bu bağlamda izlenecek olan politikalar çok daha fazla önem arz etmektedir.

2.2. Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bir ülkede bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını en aza indirmek için öncelikle bir bölgesel politika geliştirilmesi gerekmektedir. Bölgesel politikaların temel amaçları, kaynakların en iyi şekilde kullanılmasına olanak sağlamak, bölgelere istihdam ve kamu hizmetleri açısından eşit fırsatlar sunmak, bölge halkının refahını adil ve dengeli olacak şekilde arttırmak, yerleşim alanlarının yapısını dengeli bir hale getirmek ve çevre korumasını geliştirmektir (Gündüz, 2006, s. 38). Aslında bölgesel kalkınma politikalarının amaçları genel iktisat politikalarının amaçları ile çok yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda bölgesel kalkınma politikalarının amaçlarını ekonomik büyüme, istihdam ve gelirin mümkün olduğunca istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamak, iktisadi kaynakların bölgeler arasında dengeli ve adaletli dağılımını sağlamak şeklinde özetleyebilir.

Başlıca amacı bölgeler arasında görülen sosyo-ekonomik farklılıkları azaltmak olan bölgesel kalkınma politikaları geleneksel ve modern olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki, önemli ulusal aktörler olan büyük firmalara yönelik büyük yatırımlara dikkat çekerken, ikincisi küçük ve orta ölçekli işletmeleri bölgenin kalkınma potansiyeli olarak düşünerek beşeri sermayenin ve yatırımların bunlara aktarılmasını içerir ve yenilikler yaratarak üretimi artırmayı hedeflemektedir (Çetin ve Kara, 2008, s. 50). Günümüz bölgesel kalkınma politikaları bölgenin dinamiklerini harekete geçirmek ve potansiyelini açığa çıkarmak ile yakından ilişkilidir.

Bölgesel kalkınma politikaları 1929 yılındaki Büyük Buhran'dan sonra önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra kalkınma iktisadının popüler olmasıyla geleneksel ekonomik anlayış olarak görülen Keynesyen politikalar 1970'lere - petrol krizi ve stagflasyon olgusu - kadar ağırlıklı şekilde uygulanmıştır. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikaları, ulusal kalkınma politikalarının vazgeçilmez unsurları olmuştur (Yılmaz, 2011, s. 30). Bu politikaların amacı, hem ulusal ve hem de bölgesel olarak dengeli ve sürdürülebilir bir büyümeye ulaşmak ve geri kalmış bölgelerdeki vatandaşların refah seviyelerini yükseltmektir (Çakmak ve Erden, 2004, s. 80). Geleneksel bölgesel politikalarda bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasında yerel yönetimlerden ziyade merkezi yönetimlerin ağırlığının olduğu görülmektedir. Diğer bir söylemle, bu dönemde bölgelerin özgün yapısını görmezden gelen ve tekdüze bir merkezi planlama ve yönetim anlayışının hâkim olduğu bölgesel kalkınma politikaları söz konusudur.

Geleneksel bölgesel kalkınma politikaları sadece finansal teşvikleri, altyapı yatırımlarını, devlet himayesindeki sanayi tesislerini ve imalat sanayisini kullanmış, bu da bazı ekonomik çıkmazlara yol açmıştır (Akiş, 2011, s. 244). 1970'lerde ortaya çıkan stagflasyona karşı Keynesyen çözümlerin yetersiz kalması, geleneksel bölgesel politikaların az gelişmiş bölgelerin beklentilerini karşılamaması, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının artması, bunun yanında küreselleşme ile artan rekabet ortamında iktisadi değişimlerin hızlanması bölgesel kalkınma politikalarında yapısal dönüşümleri olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (Akiş, 2011, s. 238). Özellikle küreselleşme ve yerelleşme yaklaşımlarının dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin yadsınamaz olmaya başladığı 1980'lerden günümüze bölgesel kalkınma politikaları, yalnızca doğrudan devlet yardımlarına dayanmayan, bununla birlikte bölgenin iş gücünün niteliğine, hayat kalitesine, yatırım iklimine ve içsel gelişmesine daha fazla önem veren bir yapıya dönüşmüştür. Yeni bölgesel politikalar pazar, iş gücü ve hammadde yerine sosyal aktörlere ve ilişkilere, normlara, kurumlara ve bölgenin kendi iç dinamiklerine odaklanmaktadır (Akpınar, 2012, s. 35-36).

Yeni Bölgesel Politika Yaklaşımı, bölgesel ve yerel girişimleri ön plana çıkaran ne tam devlete bağlı ne de devletten bağımsız olan bunun yerine karma bir kalkınma düşüncesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda

devlet, Keynesyen refah devleti anlayışından uzaklaşarak yerel ekonomiye, küresel ekonominin taleplerini karşılayabilecek bir nitelik kazandırmayı görev edinmiştir. Devletin üzerine aldığı bu görev, hem düzenleyici ve hem de destekleyici özelliklere sahiptir (Çakmak ve Erden, 2004, s. 84). IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar da ülkelere serbest piyasa ekonomisini sağlamak için devlet müdahalesini en aza indiren politikalar uygulamışlardır.

Ulus devletin ekonomideki düzenleyici gücünün azaldığı, bölgesel planlamanın ve politikaların ulus ötesi bir kimliğe kavuştuğu küreselleşme sürecinde bölgeler rekabetçi bir yapıya bürünmüştür. Bu çerçevede bölgelerin yenilik ve girişimcilik kapasitesi, bölgesel kalkınmanın yeni göstergeleri olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Tiftikçigil, 2008, s. 330).

Geleneksel yaklaşım ile yeni yaklaşım arasında temelde önemli farklılıklar vardır. İlki, geleneksel bölgesel kalkınma anlayışının temel amacı bölgesel gelişmek, yeni yaklaşımda bölgesel yeniliktir. Diğer önemli farklılık, geleneksel bölgesel kalkınmada onların büyümelerini sağlamak için merkezi yönetim tarafından verilen bölgelerin temel kaynağı olan ulusal transferler ve teşvikler iken, yeni bölgesel kalkınma anlayışında öncelikli olarak yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi ön planda tutulmaktadır. Yani yeni anlayışta bölgeler, merkezi yönetime bağlı olmak yerine sahip oldukları yerel varlıklarını ve bölgesel kaynaklarını harekete geçirerek karşılaştırmalı üstünlüklerinden faydalanmalı ve böylece kendi büyümelerine yatırım yapmalıdır. Başka bir farklılık ise, yeni bölgesel kalkınma anlayışı, bilgiye, bilgi üreten kaynaklara ve yenilikçiliğe önem vermektedir (Dulupçu vd., 2010, s. 242). OECD tarafından yapılan bir çalışmada yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının 3 temel özelliği aşağıdaki gibi sıralanmıştır (OECD, 2009):

- Dışsal yatırımlar ve transferler yerine içsel kaynaklara odaklanmak,
 - Dezavantajlar yerine fırsatlara önem vermek,
 - Merkezi hükümetin rolünün daha az olduğu, bölgesel ve yerel yönetimlerle birlikte diğer paydaşların beraber hareket ettiği kolektif / müzakereci yönetim yaklaşımına yoğunlaşmak.
- Yeni bölgesel kalkınma politikaları birçok Avrupa ülkesinde uygulanmaktadır. Türkiye'nin de yeni bölgesel kalkınma politikalarına daha fazla önem verdiği ve bu kapsamda Ar-ge çalışmalarına, yenilikçiliğe, teknolojik gelişmelere, bölgelerin kendi potansiyellerine ve bölgelerde kooperatifçiliğin gelişmesine daha fazla öncelik verdiği görülmektedir.

2.3. Türkiye’de Kalkınma Planları Kapsamında Bölgesel Kalkınma Kavramı

Türkiye’de genel kabul gören düşünceye göre bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma 1960 sonrasında kalkınma planları ile birlikte başlamıştır. Bölgesel politikalar yazılı metinlere 1960 sonrasında planlı dönemde girmeye başlamıştır (TÜSİAD, 2008, s. 94). Bu dönemde bölgesel politikaların temel stratejisi; yeni bir idari ve siyasi sistem altında ulusal bir ekonomi yaratılması, nüfusun ülkenin farklı kesimlerine dağıtılması, sanayi kuruluşlarının Marmara Bölgesi dışında, Orta Anadolu ve İç Ege’de de inşa edilmesi, farklı bölgeleri birbirine bağlayan bir demiryolu ağının oluşturulmasıydı. Bu bağlamda devletin bir “sanayi tohumlaması” uygulamasına kalkışarak Anadolu’nun uzak kesimlerinde sanayiler kurduğu ifade edilebilir (Göymen, 2005, s. 36). 1960 sonrasında bölgesel kalkınma politikalarının Türkiye’de çok önemli politikalar haline gelmesinde özellikle 30 Eylül 1960’de Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulması ve DPT’nin hazırladığı beş yıllık kalkınma planları önemli rol oynamıştır.

Geleneksel bölgesel politikalar, merkezi hükümetin sorumluluklarını ve karar verme aşamasındaki temel rolünü tanımlarken, 1970 sonrasında yerel yönetimlere daha fazla görev verilmiş ve merkezi, bölgesel ve yerel yönetimlerin b konuda birlikte sorumlulukları paylaşması gündeme gelmiştir. Bölgesel politikaların kurumsallaşması amacıyla yerel birimlerin önem kazanması ve merkeze bağlı bürokratik örgütlenmeler yerine bölgesel gelişmeden sorumlu yeni yarı-özerk birimlerin oluşturulması öngörülmüştür (Akiş, 2011, s. 242).

DPT toplamda on bir tane beş yıllık kalkınma planı hazırlamıştır. DPT’nin hazırladığı kalkınma planlarına bakıldığında ilk plandan itibaren bölge kavramının yer aldığı görülmektedir. Hatta 1. Kalkınma Planında 8. Bölümün ismi “Bölge Planlaması ve Kalkınması’dır. Sonraki planlara bakıldığında ise bölge kavramı bazı planlarda az bazı planlarda daha çok geçtiği görülmektedir. Bazı kalkınma planlarında bölgesel kalkınma yerine bölgesel gelişme kavramı yer almıştır. Tablo 1’de “bölgesel kalkınma” kavramının kalkınma planlarında bahsedilen ana temaları ve planlarda kaç defa ele

alındığı yer almaktadır. Kalkınma Planları incelendiğinde özellikle ithal ikameci görüşün popüler olduğu dönemlerde hazırlanan planların doğrudan ulusal kalkınma planı şeklinde olduğu, bölgesel kalkınma politikalarına gereğince değinilmediği görülmektedir. 1980 yılı sonrasında hazırlanan planlarda ise hem iç dinamiklerin, hem de dış dinamiklerin etkisiyle bölge kavramına ve bölgesel kalkınma politikalarına daha fazla yer verildiği dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Bölgesel Kalkınma Kavramının Türkiye Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Önemi

Kalkınma Planları	Bölgesel Kalkınma	Bölgesel Kalkınma
I. Kalkınma Planı (1963-1967)	Bu planda <i>bölgesel kalkınma</i> kavramına yer verilmemiş ancak dengeli bir kalkınma sağlanması amaçlanmıştır.	-
II. Kalkınma Planı (1968-1972)	<i>Bölgesel kalkınma</i> kavramı yer almamıştır.	-
III. Kalkınma Planı (1973-1977)	<i>Bölgesel kalkınma</i> kavramı yer almamıştır.	-
IV. Kalkınma Planı (1979-1983)	<i>Bölgesel kalkınma</i> kavramı yer almamıştır.	-
V. Kalkınma Planı (1985-1989)	<i>Bölgesel kalkınma</i> kavramı yer almamıştır.	-
VI. Kalkınma Planı (1990-1994)	<i>Bölgesel kalkınmada</i> Avrupa Topluluğu'nun bölgesel politikalarında gözetilen amaçlar ve uygulamaların dikkate alınacağından bahsedilmiştir.	1
VII. Kalkınma Planı (1996-2000)	<i>Bölgesel kalkınmanın</i> temeli olan yerel yönetimlerin yeni yapı ve çalışma düzenine sahip olmasını, çok amaçlı <i>bölgesel kalkınma</i> projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin çalışmalarına devam edilmesini ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını temel alan ve yerel kaynakları harekete geçiren bir <i>bölgesel kalkınma</i> anlayışının geliştirilmesinden söz edilmiştir.	3
VIII. Kalkınma Planı (2001-2005)	AB'ye uyum ve Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarında <i>bölgesel kalkınma</i> amaçlı sübvansiyonların etkin bir şekilde kullanımının sağlanacağından bahsedilmiştir.	2
IX. Kalkınma Planı (2007-2013)	Az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının (STK) yerel ve <i>bölgesel kalkınma</i> çalışmalarına katkıları özendirilmiştir.	8
X. Kalkınma Planı (2014-2018)	Turizmin <i>bölgesel kalkınmada</i> öncü bir sektör olması amaçlanmıştır. Türkiye'ye Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracıyla (IPA) <i>bölgesel kalkınma</i> ve insan kaynaklarının geliştirilmesi için yaklaşık 2,2 milyar avro kaynak ayrılmıştır. STK'ların yerel ve <i>bölgesel kalkınmaya</i> katkılarını artırmak için geliştirilmeleri amaçlanmıştır.	3
XI. Kalkınma Planı (2019-2023)	<i>Bölgesel Kalkınma</i> Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Programı kapsamındaki üniversiteler, Tarım ve Orman Bakanlığı ile işbirliği içinde, tarım üretimini ve verimliliğini artırmaya yönelik araştırma faaliyetlerine önem verilmiştir ve bu programın kapsamının artırılması planlanmıştır. <i>Bölgesel kalkınmanın</i> kurumsal yapısı ve yönetişiminin hem merkezi ve hem de bölgesel seviyede etkinleştirilmesi öngörülmüştür.	3

Kaynak: Çelikkaya vd., 2018, s. 29 ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: Kalkınma Planları'ndan faydalanılarak oluşturulmuştur.

2019-2023 yılları için hazırlanan 11. Kalkınma Planı vatandaşların, STK'ların, kamu ve özel kesim temsilcilerinin toplumda geniş bir tabanın katkı vermesi açısından önem taşımaktadır. Bu kalkınma planında, kalkınmanın temel taşı olarak beşeri sermayenin dönüşümü ve gelişimine yönelik eğitim ve istihdam politikaları yer almaktadır. 11. Kalkınma Planı'nda ülkenin yenilikçi, yerli ve milli üretime dayanan yüksek teknoloji üreterek daha güçlü bir ekonomik yapının oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece katma değeri yüksek birçok sektörde söz sahibi olunması ve dünya pazarlarında daha rekabetçi bir konuma gelinmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda alınacak tedbirlerle bir taraftan milli gelirin artırılması, diğer taraftan da yaratılan hasılanın toplum kesimleri ve bölgeler arasında daha dengeli bir şekilde paylaşılması sağlanacaktır (Çelikkaya vd., 2018, s. 2).

3. Kooperatifleşme

3.1 Kooperatifleşme Kavramı

Kooperatif sözcüğü, Latince “cooperatio” yani “işbirliği” sözcüğünden gelmektedir. İşbirliği yapmak anlamına gelen “cooperari” sözcüğü birlikte anlamındaki “co” ve iş anlamına gelen “operari” sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kooperatif, bireysel olarak yapılamayacak ya da birlikte yapılması halinde daha yararlı olacak olan ve daha az maliyetle yapılacak işlerin yapılması için işbirliği yaparak güçlerini bir araya getirmeleridir (Mülayim, 2013, s. 67).

Kooperatifler, güçlü personele ve sağlam bir kurumsal yapıya sahiptir. Bu yönü ile özellikle de gelişmiş ülkelerde kooperatifler, birer sivil toplum örgütü gibi hareket edebilmekte, toplam gayri safi yurt içi hâsıla içinde önemli bir paya sahip olarak makroekonomik kararların alınmasında etkili olabilmektedirler. Şirket mantığı ile yönetilmekte olan kooperatifler, sosyal düzenin etkili bir aktörü olmakta ve bu yönü ile ekonomide istihdam artışına neden olmaktadır. Kooperatifler günümüzde bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedir (Yıldız, 2009, s. 29). Kooperatiflerin ekonomiye sağlamış olduğu birçok avantaj bulunmaktadır. Bunlar, ekonomideki kaynakların etkin ve verimli kullanılması, mevcut sermayenin tabana yayılması, dezavantajlı kesimlere sosyal ve ekonomik güvence kazandırılması ve bunların ekonomiye kazandırılması, birden fazla küçük girişimcinin bir araya gelerek daha büyük bir ekonomik aktör haline gelebilmesidir. Bu avantajlar kooperatiflerin etkili bir girişim modeli haline gelmesine olanak vermektedir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017, s. 1).

Kooperatifler tarafından yürütülen faaliyetler, toplum çıkarlarına hizmet etmesi, değişen koşullara kolaylıkla uyum sağlayabilmesi, demokratik kökenlere sahip olması ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması açısından ülkeler açısından önemli bir yere sahiptir. Kooperatiflerin istihdam yaratıcı, bireyleri birleştirici ve para dolaşımını yerelleştirici faaliyetleri bulunmaktadır (Gibson, 2005, s. 6). Bu yönleri ile kooperatifler, hem dolaylı hem de dolaysız olarak topluma hizmet etmektedir. İstihdam yaratması, yeni iş imkânları doğurması, üreticinin haklarının korunması, paranın yerelleşmesi yönü ile ekonomik olarak katkı sağlarken; kooperatifler tarafından verilen eğitimler ve kurslar da bireylerin yeteneklerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca tarımsal üreticilerin desteklenmesi ve gelir düzeyinin artırılması yönü ile köyden kente göçü de azaltmaktadır (Çetin, 2009: ss40).

Tarımsal ürün fiyatlarının belirlenmesinde birçok faktör bulunmakta ve bir takım dezavantajlara sahiptirler. Bu nedenle çiftçiler gıda piyasasına adapte olmakta zorluk çekmektedirler. Çiftçilerin bu durumla baş edebilmeleri için kooperatifler pazarlık gücü kazandırması ve piyasada üretici ile tüketiciler arasındaki bilgi akışını sağlaması nedeni ile kurumsal bir politika aracı olarak görülmektedir (Sauer vd., 2012, s. 165; Fischer ve Qaim, 2012, s. 1255; Mojo vd., 2017, s. 86).

Tarım sektörünün doğa koşullarından çok fazla etkilenmesi ve bu durumun da ürün kalitesi ve miktarı üzerinde belirleyici bir rolü olması nedeni ile tarım kesimine daha fazla destek aktarılması gerekmektedir. Verilen destekler neticesinde tarımsal ürün üretimi ve ürün kalitesinde meydana gelen artış aynı zamanda üreticilerin de gelirinin artmasına ve istikrara kavuşmasına neden olacaktır. Ürün fiyatlarındaki dalgalanmaların azaltılması ve üretici gelirinin istikrara kavuşturulması tarımsal örgütlenme modeli ile mümkün olacaktır (Köroğlu, 2003, s. 3).

Tarımsal kooperatiflerin üreticilere sağlamış olduğu bir takım avantajlar bulunmaktadır (Chloupková, 2002, s. 6): Buna göre i) mallar için adil fiyatın belirlenmesi ii) üretim sırasında ortaya çıkacak olan risklerin en aza indirilmesi iii) tarımsal üretimde sürekliliğin sağlanması iv) üretilen ürünlerin pazarlanmasıdır.

3.2. Kooperatifçilik ve Bölgesel Kalkınma ilişkisi

Kooperatifler kurulmuş olduğu bölgede olumlu etkilere neden olmaktadır. Buna göre kurulduğu bölge halkına istihdam olanakları yaratarak bölge halkının gelirini artırmaktadır. Gelirin artışı harcama artışı uyararak bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. Kooperatifler hem ortaklarına hem de topluma maddi ve manevi katkıda bulunmaktadır. Hizmet kalitesinin ve ürün çeşitliliğinin artması, ürün fiyatlarının iyileşmesi gibi maddi faydaların yanı sıra liderlik ve çözüm üretme yeteneğinin artması, verilen eğitimler neticesinde insan bilgi ve becerisinin artması gibi manevi faydaları bulunmaktadır (Zeuli ve Cropp, 2004, s. 77).

Az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ekonomilerin, gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabilmeleri için kooperatifçiliğe önem vermeleri ve bu konu ile ilgili çalışmaları teşvik ederek desteklemeleri gerekmektedir. Böylece, maddi durumu iyi olmayan halk ve köylü tasarruf yapma kabiliyetine kavuşturulacak hem de yapılan tasarruflar tekrar verimli faaliyetlerde sermaye şeklinde kullanılacaktır. Bu doğrultuda, ekonomi – tasarruf – tüketim dengesi de kurulmuş olacaktır.

Küçük toprak sahiplerinden oluşan ve onlara pazarda yer bulma imkânı sağlayan, tarımsal amaçlı kurulmuş olan kooperatifler bulunmaktadır. Bu yönü ile kooperatifler gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi, yoksulluğun azaltılması ve kırsal kalkınmaya katkı sağlaması gibi birçok avantaj sunmaktadır (Verhofstadt ve Maertens, 2014, s. 39; Bernard ve Spielman, 2009, s. 60). Tarımsal kooperatiflerin temel amacı, çiftçinin yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Bunun için de üretimde verimlilik artışının sağlanması, pazar gücünün artırılması gerekmektedir. Bu yönü ile bakıldığında kooperatiflerin rekabet yetersizliğini ortadan kaldıran sosyal politika aracı olduğunu söylemek mümkündür (Özdemir vd., 2011, s. 109; Öksüz, 1982, s. 332).

Kooperatifçiliğin ekonomik açıdan sağlamış olduğu diğer avantajlar da şu şekilde sıralanabilir: i) istihdam olanaklarının artması ii) serbest piyasa ekonomisinin oluşması ve rekabetin gelişmesi iii) kayıt dışılığın azalması iv) sermayenin tabana yayılması v) ekonomik krizlere karşı direncin artmasıdır (Çetin, 2009, s. 48).

Kooperatifçilik, yapılan faaliyetlerin kayıtlarının tutulması, vergi denetiminin sağlanması ve halkın ekonomiye dâhil edilmesine fırsat vermesi nedeni ile ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Hatta Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşlar sürdürülebilir kalkınmada kooperatifçiliğin önemini vurgulayarak, bu bağlamda eğitimler düzenlemekte ve projeleri desteklemektedir (Biby ve Shaw, 2008, s. 15). Kooperatifler, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak açısından önemli bir vasıta. Kooperatiflerin amaçları, şekilleri ve ilkeleri düşünüldüğünde bu konuda hem kamu hem de özel sektör girişimlerinden daha başarılı olmasını sağlayabilecek bazı faktörler vardır (Gertler, 2001, s. 4-6):

- Ekonomik, toplumsal, sosyal ve çevreyle ilgili birçok hedefleri vardır.
- İşbirliği içinde ve belirli bir ortak eylem çerçevesinde topluluğu bir araya getirir ve güçlendirir.
- Kısa dönemde kar amacı olmadığı için toplumla olan bağları sayesinde daha uzun planlama yaparak hareket edebilir.
- Bölgesel ekonomileri dengelemede önemli bir yardımcı faktördür ve gelecekte bölgeye yeni yatırımlar gelmesi için uygun bir ortam sağlar.
- Sürdürülebilir kalkınmanın maliyet ve faydalarının toplumda eşit oranda paylaşılmasını sağlayarak eşitsizliği azaltır.
- Ötekileştirilmiş grupların güçlenmesine fırsat vererek kalkınmanın ve ortak toplumsal sorumluluğun önemli bir göstergesi olan ekonomik açıdan demokrasinin sağlanmasına yardımcı olur.
- Bir yandan yerel ve ulusal kurumlar arasında, diğer yandan da kamu ve özel sektör kuruluşları arasında işbirliği yapılmasına fırsat yaratır.
- İletişim ve eğitime yönelik olarak kurumsal kapasiteye sahiptir.
- Çevreyle, kadın özgürlüğüyle, demokrasiyle, alternatif kalkınmayla ve yoksullukla ilgili birçok toplumsal hareketle güçlü bağları vardır.

Kooperatifçiliğin toplumsal faydalarından birisi de hiç kuşkusuz kadınların kooperatifler aracılığıyla iktisadi hayata katılma imkânı bulabilmesidir. Böylece kadınlar yaşadıkları aile baskısından ve ekonomik açmazlardan kurtularak, ev dışında gelir elde edebileceği işlerde çalışabilme olanağı bulmaktadır. 2011 yılında yapılan Rural Woman Back to Work proje sonuçlarına göre kooperatiflerin bir takım faydaları bulunmaktadır: i) kadın işsiz sayısının azalması ii) yeni iş olanakları ve yeni gelir kaynaklarının artması ii) kırsaldaki kadın rolünün güçlenmesi iv) bölgesel kalkınmanın sağlanması (RURWOMBACK Projesi, 2011).

3.3 Dünyada Kooperatifçilik Örnekleri

Kooperatifçilik sanayi devrimi ve 19. yüzyılda birçok toplumsal ve siyasi hareketlerin de etkisi ile çok eskiden beri politika yapımcıların dikkatini çekmiştir. Batı’da kurulmuş olan kooperatifler kurulduğu ilk yıllardan bu yana koşullara göre değişiklik göstermiş olan gönüllülük esaslı kuruluşlardır (Battilani, 2014, s. 12).

Dünyada, günümüzdeki anlamıyla ilk kooperatifçilik hareketi Avrupa ülkelerinde başlamıştır. Modern anlamda ilk kooperatifçilik İngiltere’de görülmüştür. İngiltere’de ortaya çıkışının sebebi de sanayi devrimi ile birlikte üretimde makineleşme başlamış ve işgücünün yerini makinelerin almasıyla birçok insan işsiz kalmıştır. 1884 yılında işsiz kalan 28 dokuma işçisi kısıtlı kaynaklarını bir araya getirerek Rochdale kasabasında ilk tüketim kooperatifi kurmuşlardır. Bu nedenle de onlara *Rochdale Öncüleri* adı verilmiştir. İlk kooperatif denemesi olan bu girişim iyi sonuçlar vermiştir. Bu da İngiltere’de 1844-1849 yılları arasında birçok kooperatifin kurulmasını teşvik etmiştir (Gibson, 2005, s. 4; Mülâyim, 2006, s. 37). Bu kooperatifin kurulmasından sonra geçen yarım yüzyıl içinde kooperatifçilik, diğer gelişmiş ülkelere de yayılmıştır (Ünal ve Yercan, 2006, s. 221).

İtalya’daki kooperatifçilik hareketi 1970’lerde tüm dünyayı etkisi altına almış olan stagflasyon sonucunda ortaya çıkan işsizliğin ortadan kaldırılması için çözüm arayışı esnasında başlamıştır. Buna göre İtalyan hükümeti ülkedeki işsizlik sorununu özellikle de üniversite mezunu genç işsizlik sorununu ortadan kaldırmak için devlet ve yerel yönetimlerin de katkısı ile kooperatif kurmaları yönünde talimat vermiştir. O dönemde kurulmuş olan kooperatiflerin %40 tarım; %20’si üretim, %8’i turizm ve geri kalan %42’si de kültür ve hizmet alanında faaliyet göstermekteydi. İtalya’da o dönemde çıkarılan yasanın da etkisi ile kooperatifçilik faaliyetlerinde gençler etkin rol oynamıştır (Mülâyim, 2006, s. 116).

Almanya, tarımsal kooperatifçiliğin vatanı sayılmaktadır. 1846 yılında Raiffeisen adı ile anılan bu kooperatifler kurulmuştur. Bu hareket “*Kendi Kendine Yardım*” ilkesine dayanmaktadır. Almanya’da F.W. Raiffeisen tarımsal üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamak; H. Schulze de esnaf ve zanaatkarların finansman ihtiyacını karşılamak amacı ile kooperatif kurmuşlardır (Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, 2003, s. 5).

Avusturya’da kurulan kooperatifler, Almanya’daki kurulmuş olan kooperatiflere benzemektedir. 1886 yılında kurulmuş olan kooperatifler üreticilere girdi temini sağlanması ve ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla yeniden yapılanmıştır (Köroğlu, 2003, s. 7). Finlandiya’da kooperatiflerin temelleri 1901 yılında atılmıştır. 1989 yılında da kooperatifler finansman kaynağı sağlamıştır (Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, 2003, s. 22).

Danimarka’da kooperatifçilik hareketi 1880’li yıllarda başlamıştır. Kooperatifler tarım kesiminin bilinçlenmesi, teknolojik gelişmelere uygun üretim sistemlerinin kullanılmasına imkân vermektedir. 1899 yılında kurulmuş olan Danimarka Kooperatifler Federasyonu’nun kurulmasıyla başlamıştır (Köroğlu, 2003, s. 10; Erdoğan, 2000, s. 7).

Fransa’daki kooperatifçilik hareketinin başlangıcı 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Fakat modern anlamda ilk kooperatif 1860 yılında kurulmuştur (Köroğlu, 2003, s. 14). Hollanda’da kooperatifçilik hareketi 19. yüzyılda başlamıştır. Fransa’da kurulan bu kooperatifler üreticilerin rekabete karşı korunması, piyasada söz sahibi olmaları için faaliyetlerde bulunmuştur. Hollanda’daki kooperatifçilik faaliyetleri diğer Avrupa Birliği ülkelerindeki kooperatiflerden daha hızlı olmuştur (Erdoğan, 2000, s. 5).

4. Türkiye’de Kooperatifçilik ve Bölgesel Kalkınma

Türkiye’deki kooperatifçilik hareketleri 1863 yılında Mithat Paşa tarafından başlatılan *Memleket Sandıkları* denemesine dayanmaktadır. Bu tarım kredi kooperatifçiliği benzeri bir yapıdır (Mülayim, 2013, s. 4). Ancak bu hareket “*Memleket Sandıkları Nizamnamesi*” ismi verilen kanunla 1867 yılında hükümet tarafından kabul edilip ülkenin tüm valilerine görev olarak verilmesine rağmen; Mithat Paşa gibi valilik ve sadrazamlık yapmış bölgesel kalkınmaya önem veren aydın kişiler tarafından başlatıldığı ve tabandan gelmediği için tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Türkiye’de tabandan gelen kooperatifçilik hareketi ilk olarak 1913 yılındaki Batı Anadolu Kooperatifçilik hareketidir. Batı Anadolu Kooperatifçilik hareketi I. Dünya Savaşı sırasındaki merkezi otorite boşluğunun sebep olduğu feodal sistem baskısından kurtulmak için örgütlenme ihtiyacının duyulması ile ortaya çıkmıştır ve özellikle İttihat ve Terakki’nin milli iktisat politikaları bağlamındaki çabalar ile tabandan tavana doğru ilerleyen bir kooperatifçilik akımıdır. Modern anlamda kooperatifçilik ise, Cumhuriyet döneminde başlamıştır (Çetin, 2013, s. 132).

1920 ile 1938 yılları arasında kooperatiflere yönelik yapılan tüm hukuki düzenlemeler de, Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Atatürk gittiği yerlerde ve yaptığı konuşmalarda kooperatifçiliğe özellikle yer vermiş, halkı bilinçlendirmeye çalışmış ve hatta kooperatifçiliğin koruyucusu, hamisi ve bizzat kendisi kooperatif ortağı olmuştur (Erçin, 2002, s. 44-45). Bu bağlamda, İzmir İktisat Kongresi oldukça önemli bir yere sahiptir. Kooperatifçiliğe önem verilmesi, çiftçilerin kurulacak olan kooperatiflere ortak yapılması ve kuruluş sermayelerinin devlet tarafından karşılanması kararı bu açıdan çok önemlidir. Atatürk kongrenin açılış konuşmasında “*Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle desteklenmezse payidar olamazlar.*” sözüyle, tarımın ve çiftçinin ne kadar önemli olduğuna özellikle vurgu yapmış ve ülkenin ihtiyacı olan kooperatif şirketlere fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kocabaş, 2010, s. 108). Diğer taraftan, Atatürk’ün ölümünün ardından 1938 yılından sonra planlı döneme kadar, kooperatifçilik durağan bir dönem geçirmiştir.

1960 yılından sonra kooperatifçiliğin Anayasa’da yer alması çok önemli bir gelişmedir. 1961 Anayasasının 51. maddesinde yer alan “*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.*” ifadesi kooperatifçiliğin gelişmesi için devleti daha aktif ve daha sorumlu hale getirmiştir. İlk olarak, o zamanki toplumsal ve ekonomik şartlar sebebiyle, kooperatifçilik tarımsal alanlarda ortaya çıkmış ve uzun yıllar tarımsal alanda yoğunlaşmıştır. Daha sonra, ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimler ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda konut/işyeri inşaatı, taşımacılık, tüketim, kredi-kefalet gibi alanlara da yayılmıştır (Özcan, 2007, s. 108).

Türkiye’de Cumhuriyet sonrasında da kooperatifçiliğe önem verilmiş ve tüm kalkınma planlarında yer verilmiştir. I. Kalkınma Planı’nda kooperatif kelimesi 34 defa geçmiş ve tarım, pazarlama, ormancılık, üretim, balıkçılık, süt ve süt ürünleri gibi birçok alanda kooperatiflerin gelişme yönünde gerekli sermaye ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, desteklenmesi ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir. II. ve III. Kalkınma Planları’nda da kooperatifçiliğin desteklenmesi ve gelişmesi için yapılan planlamalar artarak devam etmiştir. Ancak III. Plan döneminde kooperatifleşmede amaçlanan düzeye ulaşamamıştır. IV. Planda etkin ve demokratik kooperatifleşmeye daha fazla önem verilmiş ve kooperatif kelimesi planda 194 defa geçmiştir. Kooperatiflere en az IX. Kalkınma Planında değinilmiştir. Sadece tarım satış kooperatifleri ve birlikleri yeniden yapılandırılarak özerk hale getirildiği belirtilmiş ve planda kooperatiflerden söz edilmemiştir. X. Kalkınma Planı’nda tekrar kooperatifçiliğe dikkat çekilmiş ve “ortak iş yapma kültürüne, sermaye birikimine ve gelir dağılımına olumlu katkıları açısından önem taşıyan kooperatifçiliğin geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır” ifadesi yer almıştır. Son olarak 2019’da başlayıp 2023 yılında bitmesi öngörülen XI. Kalkınma Planı’nda kooperatifleşmeye verilen önem tekrar artmaya başlamış, Kooperatif Destek Sistemi’nin hayata geçirilmesi ve finansal destek araçlarının geliştirilmesi planlanarak kooperatiflerin güçlendirilmesi ve desteklenmesi yönünde ifadeler yer almıştır. Kalkınma Planlarında kooperatiflere ne şekilde değinildiğinin nicel ve nitel analizinin özeti Tablo 2’de görülmektedir.

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı’nda (2012-2016) kalkınmanın hala en etkili araçlarından biri olarak görülen kooperatifçiliğin, üreticilere, tüketicilere, küçük işletmelere, menfaat sahiplerine, atıl kaynakların kullanılmasına, sermaye birikiminin sağlanmasına, yeni istihdam alanları yaratılmasına, üretimin artmasına, tarım sektörünün ve küçük çaplı üretimlerin sanayiye

entegrasyonuna, piyasaların olumlu olarak regüle edilmesine, girişimcilik ve ortak iş yapma kültürünün gelişmesine, gelirin daha adil paylaşılmasının sağlanmasına, yoksulluğun düşürülmesine ve son olarak özetle ülkenin kalkınmasına önemli ölçüde katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Başaran ve İnan, 2014).

Tablo 2. Kooperatiflerin Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Önemi

Kalkınma Planları	Kooperatifçilik	Kooperatif
I. Kalkınma Planı (1963-1967)	Tarım, pazarlama, ormancılık, üretim, balıkçılık, süt ve süt ürünleri gibi birçok alanda kooperatiflerin gelişme yönünde gerekli sermaye ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, desteklenmesi ve güçlendirilmesi.	34
II. Kalkınma Planı (1968-1972)	Kooperatiflerden toplum kalkınmasında yararlanılması. İhracatı artırma konusunda üreticilerin kurmuş olduğu veya kuracağı kooperatif ve birliklerin teşkilatlanması. KOBİ'lerin ihtiyaçlarını karşılamak ve mallarını satmak için kooperatifler şeklindeki teşkilatlanmaların desteklenmesi. Tarım kredi kooperatiflerinin modern girdi kullanımına yönelik kredilerle desteklenmesi. Kooperatifleşmeden sorumlu kamu kurumları arası eşgüdümün sağlanması. Köylerde kooperatifleşme ile ilgili eğitimlerin verilmesi. Toplumun kalkınabilmesi yararına orman içinde yaşayan halkın ve balıkçı köylerinin kooperatifleşme konusunda teşvik edilmesi. Konut kooperatiflerinin yeni bir mevzuat içinde denetim altına alınması.	50
III. Kalkınma Planı (1973-1977)	Küçük çiftçilere kredinin, geliştirilecek kredi kooperatifleri eliyle aynı olarak verilmesinin yaygınlaştırılması. Meyve ve sebzeçiliğin yoğun olduğu alanlarda toplu mücadelenin kooperatifler ve birlikler aracılığı ile sağlanması. Pazara dönük tavukçuluğun desteklenmesinde kooperatiflere ağırlık verilmesi. Tarım, balıkçılık ve tüketimde kooperatifçiliğinin teşvik edilmesi. Gıda sanayiinde hammadde üreticisi kooperatif ve birliklerin teşvik edilmesi. Orman ürünleri işleme sanayii içinde küçük ve dağınık kereste imalathanelerinin kooperatifleştirilmesinin desteklenmesi.	96
IV. Kalkınma Planı (1979-1983)	Halk girişimciliğinin ve kooperatifçiliğinin desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi. Tarımsal gelişmede temel araç olarak kooperatifçiliğin yayılması. Köylülerin kooperatif ve birlik oluşturmalarının desteklenmesi. Öze kişisel tasarrufların öncelikli olarak çok ortaklı şirketlere ve kooperatiflere yönlendirilmesine özen gösterilmesi. T. Halk Bankasının olanaklarının tarım kesimi dışındaki üretim kooperatiflerinin kısa vadeli kredi gereksinimlerinin karşılanmasına yönlendirilmesi. Kooperatifçilik hareketinin toprak reformu ile içi içe geçmesi. Köylü tasarruflarının kooperatifler yoluyla yatırımlara yönlendirilmesi. Kooperatifler arası ilişkilere önem verilmesi. Temel maddelerin dağıtım, satış ve fiyat belirleme süreçlerinde kooperatiflerin fonksiyonlarının artırılması.	194
V. Kalkınma Planı (1985-1989)	Tarım satış, balıkçılık ve konut kooperatiflerinin desteklenmesi	3

VI. Kalkınma Planı (1990-1994)	Bir önceki planla benzer şekilde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin kuruluş amaçları yönünde hizmet vermelerine, rasyonel bir şekilde çalışmalarına ve kendi kendilerine yeterli hale gelmelerine yönelik çalışmaların sürdürülmesi. KOBİ'lerin modern girdi kullanımı ve tarımsal ürünlerini işleme ve pazarlamalarının kooperatifler eliyle desteklenmesi. Sulama tesislerinin işletilmesi için kurulmuş olan birlik ve kooperatiflerin etkinliklerinin artırılması.	5
VII. Kalkınma Planı (1996-2000)	Tarım Satış Kooperatiflerinin özerkleştirilmesi, tesislerinin şirketleştirilmesi, kooperatifçilik işlevlerinin güçlendirilmesi ve bunun için ilgili kanunlarda değişiklik yapılması. Kooperatifçiliğin etkinleştirilerek yaygınlaştırılması için rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması.	20
VIII. Kalkınma Planı (2001-2005)	Tarım satış kooperatif ve birliklerinin kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde özerkleştirilmesi ve bu kurumların yeniden yapılandırılması halinde sürdürülebilirliğin sağlanması. Üreticilerin kooperatifleşmesi, şirketleşmesi ve üretici birliklerinin kurulmasının özendirilmesi. Kırsal kesimin ekonomik açıdan güçlendirilmesi amacıyla kooperatifleşmesinin sağlanarak teknik ve mali yönlerden desteklenmesi	13
IX. Kalkınma Planı (2007-2013)	Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılarak özerk hale getirildiği belirtilmiştir. Kalkınma planında kooperatiflerle ilgili başka bir konu geçmemiştir.	1
X. Kalkınma Planı (2014-2018)	Ortak iş yapma kültürüne, sermaye birikimine ve gelir dağılımına olumlu katkıları açısından önem taşıyan kooperatifçiliğin geliştirilmesi ihtiyacının olduğu. Bireylerin ve küçük işletmelerin ekonomik ve sosyal refaha katkılarını artırmak üzere kooperatifleşme faaliyetlerinin özendirilmesi.	3
XI. Kalkınma Planı (2019-2023)	Tarım ürünlerinin pazarlamasında dağıtım zincirindeki araçların sayısının azaltılarak, tüketicinin daha uygun fiyatlardan ürüne erişebilmesi için kooperatiflerin ve üretici birliklerinin sistemde etkin olarak yer almasının sağlanması. Sosyal ve yenilikçi kooperatifçiliğin desteklenmesi. Kooperatif Destek Sistemi'nin hayata geçirilerek finansal destek araçlarının geliştirilmesi ve başta tarım satış kooperatifleri, kadın kooperatifleri ile sosyal nitelikli kooperatifler olmak üzere öncelikli sektörlerde faaliyet gösteren kooperatiflere destek sağlanması. Kooperatifçilikle ilgili kamuoyunda farkındalık sağlanması. Kentsel dönüşüm uygulamalarına kaynak sağlanması için hazineye ait sanayi parsellerinin küçük sanayi kooperatiflerine satılması.	13

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: Kalkınma Planları çerçevesinde derlenerek hazırlanmıştır.

2019-2023 dönemi Ticaret Bakanlığı Stratejik Planında yer alan 2021 Performans Programı'na göre Kooperatif Destek Sistemi'nin hayata geçirilmesi ve finansal destek araçlarının geliştirilmesi planlanmıştır. Bu çerçevede, kooperatiflerin makine ve ekipman alımı, nitelikli personel istihdamı, demirbaş alımları ile tanıtım amaçlı giderlerin sübvansiyonlu kredi olarak desteklenmesi planlanmıştır. Planlanan dönemde öncelikle tarım satış kooperatifleri, kadın kooperatifleri ve sosyal nitelikli kooperatifler olmak üzere öncelikli sektörlerde faaliyet gösteren kooperatiflere destek sağlanması öngörülmüştür. Tablo 3'de görüldüğü gibi 2021 Performans Programına göre 2021 yılında 35 adet, 2022 yılında 40 adet ve 2023 yılında 45 adet yeni kooperatif kurulması hedeflenmektedir. Ayrıca 2022 yılı sonuna kadar 6900 kadın girişimciye kooperatifçilik eğitimi verilmesi ve 2020 yılı sonunda tahmini 380

tane olan kadın kooperatif sayısının 2022 yılı sonunda 506 adete yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu da programda kadın girişimciliğine ve istihdamının artırılmasına verilen önemin bir göstergesi olarak algılanabilir. Sonuç olarak programda 2022 yılı sonunda faal olan kooperatif sayısının 13600 adete yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Tablo 3. Türkiye'de Kooperatifçilik ile İlgili Gerçekleşmeler ve Hedefler

Performans Göstergesi	2019	2020P.	2020 YS Gerç. T.	2021H.	2022T.	2023T.
Faal olan kooperatif sayısı	12230	12400	13000	13200	13400	13600
Kurulan kooperatif sayısı	39	30	35	35	40	45
Kadın kooperatifleri sayısı (kümülatif)	177	65	380	418	460	506
Kooperatifçilik eğitimi verilen kadın girişimci sayısı	1200	1300	2200	2250	2300	2350

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (Kooperatif Bilgi Sistemi)

2021 Performans Programında kooperatifçiliğin özendirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla kooperatifçilikle ilgili uluslararası yayınların takip edilmesi, kooperatifçilik alanında faaliyet gösteren uluslararası örgütlerle işbirliğinin geliştirilerek kooperatif girişimciliğinin farklı alanlarda da uygulanması yönünde çalışmaların yapılması ve kooperatif girişimciliğinin yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Tablo 4.'de görüldüğü gibi 2021 Performans Programında 2021 yılında bu konular için 59,95 milyon TL, 2022 yılı için 61,89 milyon TL ve 2023 yılı için 67,64 milyon TL bütçe içi kaynak ayrılması planlanmıştır.

Tablo 4. 2021 Performans Programı Kooperatifçiliğin Özendirilmesi ve Güçlendirilmesi Maliyeti Tablosu (TL)

Faaliyetler	2020 Bütçe	2020 Ocak-Haziran Harcama	2021 Bütçe	2022T.	2023T.
Bütçe içi	40.194.000	21.830.831	59.954.000	61.887.000	67.640.000

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (Kooperatif Bilgi Sistemi)

5. Literatür Özeti

Çalışmanın bu bölümünde daha önce bu konuda yapılmış olan çalışmalar yer almaktadır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra bu alanda daha fazla çalışma yapılmaya başlandığı göze çarpmaktadır. Bölgesel kalkınma ile kooperatifleşme ilişkisinin ele alındığı çalışmaların sayısının kıt olması ve mevcut çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılması bu konunun kısıtlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çetin (2009), kooperatifçiliğin kalkınma sürecinde ekonomik, sosyal ve demokratik etkilerini teorik olarak ele almıştır. Buna göre, günümüzde tüm dünyada kooperatifçilik faaliyetlerinin ekonomik kalkınma sürecinde olumlu sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Can ve Sakarya (2012), yaptıkları çalışmada Türkiye'deki mevcut tarım ve hayvancılık kooperatiflerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisini teorik olarak ele almıştır. Kooperatifçiliğin sağlayacağı ekonomik ve siyasi avantajların yanı sıra tüketici refahının artırılması, yerli üreticinin küreselleşmenin

olumsuz sonuçlarından korunması ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunması nedeni ile bu alanda gerekli yatırımların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Koçtürk vd. (2012), Kırsal Kalkınma Uygulamalarında Tarımsal Kredinin Rolü ve Tarım Kredi Kooperatifleri Uygulaması başlıklı çalışma ile kırsal kalkınma uygulamalarında tarımsal kredinin rolü, devlet tarafından verilen krediler ve bu kredilerin tarım kredi kooperatifleri tarafından uygulamasının önemi irdelenmiştir.

Tan ve Karaönder (2013), tarımsal kooperatifler, tarım sektörünün sanayiye hammadde temini, istihdam yaratması gibi avantajlar sunması nedeni ile önemli görev üstlendiğini ifade etmişlerdir. Buna karşı tarım sektörü yüksek girdi fiyatları, dalgalanmaların fazla olması gibi dezavantajlara da sahiptir. Bu çalışmada da tarımsal kooperatiflerin sorunları irdelenip, buna ilişkin çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Örki (2016), ekonomik kalkınmada kooperatifçiliğin rolünü örneklerle açıklamıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, dünyada ve Türkiye'deki örnekleri ile kooperatifleşmenin kalkınma üzerindeki etkisi irdelenmiştir.

Erbay ve Tulgar'ın (2017), çalışmalarında sürdürülebilir ekonomik kalkınmada kooperatifçiliğin rolüne değinilmiştir. Buna göre, sürdürülebilir kalkınmada kooperatifler tarım ve sanayinin entegrasyonunu sağlayarak kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

Özer (2017), kooperatiflerin istihdama katkısını ekonometrik yöntemle analiz etmiştir. Kooperatifleşme sonucunda meydana gelen istihdam artışı ekonomik büyüme ve kalkınmayı uyarmaktadır. Ancak 2010 ile 2016 yılları arasında kurulmuş olan kooperatifler ile tarım, sanayi, inşaat sektöründeki istihdam edilen çalışan sayıları kullanılarak yapılan çalışmada değişkenler arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Can vd. (2017), Kırsal Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü ve Önemi; Ss Çavuşlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği başlıklı çalışmada kooperatiflerin kırsal kalkınmadaki rolü ve karşılaştıkları problemler ele alınmıştır.

Pakdemirli (2019), Türkiye'deki ve dünyadaki mevcut kooperatiflerin tarihsel gelişimini ve mevcut durumunu analiz etmiştir. Buna göre, kooperatifler kırsal kalkınmada üretimde verimliliği artırması yönü ile tarımsal gelişmeyi sürdürülebilir kılmakta bir araç olmuştur.

Hacısüleyman ve Gülbahar (2019), kooperatifçilik faaliyetlerinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi İzmir Tire Süt Modeli üzerinden açıklamıştır. Buna göre sürdürülen kooperatifçilik faaliyetlerinin bölgesel kalkınmada önemli katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Yıldız (2020), tarımsal kooperatiflerin üretilmiş olan tarımsal ürünlerin pazarlamasındaki etkisini incelediği çalışmasında, kooperatiflerin üretici ve tüketicilerin haklarının gözetmesinin ülke ekonomisine de olumlu katkıda bulunarak kalkınmada etkin rol oynayacağı vurgulanmıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik büyüme ve kalkınma günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin en temel hedeflerinden birisidir. Ülkeler ekonomik büyümeyi artırmak için çeşitli iktisadi politikalara başvurmaktadır. Özellikle sanayi devriminin gerçekleşmesi ile birlikte ülkeler hızla sanayileşmeye başlamış ve ekonomik büyümenin sağlanması için yoğun olarak sanayi malları üretimine yönelmişlerdir. Bu bağlamda yeni üretim fabrikaları hammaddeye yakın, iş gücünün görece daha ucuz olduğu, nüfus yoğunluğunun daha fazla olduğu ve ulaşım- alt yapı yatırımlarının daha iyi olduğu bölgelerde kurulmaya başlamıştır. Buna göre yeni üretim tesislerinin kurulduğu bölgelerde yeni iş olanaklarının ortaya çıkmış, istihdam artmış ve kişilerin geliri yükselmiştir. Sanayinin yoğun olduğu bölgeler ekonomik açıdan güçlenirken, diğer bölgelerde durum tam tersi şekilde ilerlemiştir. Bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi için çok farklı politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu durum bölgesel kalkınma kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bölgeler arasındaki eşitsizliği gidermek ve az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını sağlamak için kooperatifçilik faaliyetleri de çok önemli rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda son zamanlarda kooperatifçilik faaliyetlerine verilen önem de artmıştır. Kooperatifler, dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği yoluyla toplumu oluşturan

bireylerin yaşam düzeylerini artıran ve dolayısıyla ülkenin kalkınmasına katkı sağlayan en önemli araçlardan biridir.

Ülkemizde *bölgesel kalkınma* özellikle 1990'lardan sonra önem kazanmaya başlamış ve kalkınma planlarında da 1990'lardan sonra geçmeye başlamıştır. Ancak *kooperatif* kelimesi tüm kalkınma planlarında yer almıştır. Ağırlıklı olarak III ve IV. Kalkınma planlarında yer bulan *kooperatifçilik* olan ilgi daha sonrasında azalmıştır. Ancak, ülkemizde son yıllarda yeni kooperatifler kurulmaya başlanmasıyla, kooperatif sayısında önemli artış görülmüştür. Burada en önemli husus, kurulan kooperatiflerin faaliyetlerinin sürdürülebilir olması ve toplum çıkarlarına hizmet ediyor olmasıdır. Aynı zamanda kurulan kooperatiflerin günümüz koşullarına uygun şekilde organize edilmesi ve personellere gerekli eğitimlerin verilmesi de önemlidir. Bu şekilde kooperatifçilikten beklenen maksimum fayda elde edilebilir.

Kooperatifler kurulduğu bölgelerde istihdam olanakları yaratması, üreticilere maliyet avantajı kazandırması, ürün çeşitliliği ve kalitesini artırması gibi avantajlar sunarak bölge ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Kooperatifçilik günümüzde bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde üretimin büyük bir kısmının kooperatifler aracılığı ile yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda gelişmekte olan ülkeler için bundan önemli dersler çıkarılması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Türkiye'de de kooperatifçiliğe verilen önem ve destek artırılmalıdır.

Yazarların beyanı: Bu makalenin yazımında yazarlar eşit düzeyde katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akiş. E. (2011). Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımındaki gelişmeler ve bölgesel kalkınma ajansları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (44), 237-256.
- Akpınar. R. (2012). Türkiye'de değişen bölgesel kalkınma politikaları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 29-46.
- Başaran. B. ve İnan. İ.H. (2014). Kırsal alanda sanayileşme: S.S. Mersinli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi örneği. *XI.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 275-281, Samsun.
- Battilani. P. (2014). Features and determinants of co-operative development in western countries. Gijssels, C., Zhao, L. ve Novkovic, S., (Ed.) *Cooperative Innovations in China and the West*. (ss. 11-28). London: Palgrave Macmillan.
- Bernard, T., and D. J. Spielman. (2009). Reaching the rural poor through rural producer organizations? a study of agricultural marketing cooperatives in Ethiopia. *Food Policy*. 34 (1), 60-69.
- Bibby. A. and Shaw. L. (2005). *Making a Difference – Co-operative Solutions to Global Poverty*. Co-operative College, Manchester, Angleterre.
- Can. M.F. ve Sakarya. E. (2012). Dünya ve Türkiye'de tarım ve hayvancılık kooperatiflerinin tarihsel gelişimi, iktisadi önemi ve mevcut durumu. *Vet Hekim Der Dergisi*. 83(1), 27-36.
- Can. B.Y., Engindeniz S. ve Can. O. (2017). Kırsal Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü ve Önemi; SS Çavuşlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 Özel sayı.
- Chloupkova, J. (2002). European cooperative movement – background and common denominators. Erişim tarihi: 01.07.2021, https://www.academia.edu/31109223/European_Cooperative_Movement_Background_and_Common_Denominators
- Coombs. G. (2001). *Essays on regional economic development*. Australia: Wakefield Press, South Australian Centre for Economic Studies.
- Çakmak. H. K. ve Erden. L. (2004). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ve kamu destekleme politikaları: Türkiye'den bölgesel panel veri setiyle ampirik bir analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 77-96.
- Çelikkaya. S., Yaman. H., Dağlı. İ. ve Çapık. E. (2018). Bölgesel politikaların kalkınma planlarındaki yeri ve zamana bağlı dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 21-31.

- Çetin H. (2013). *Kamu Ekonomisi Yönünden Türkiye’de kırsal kalkınma sürecinde kooperatifçiliğin rolü: Tarış Zeytin ve Zeytinyağı Birliğı örneğı*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çetin. H. (2009). Kalkınma sürecinde kooperatifçiliğın sosyal, ekonomik ve demokratik etkileri üzerine genel bir değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 4(2), 35-50.
- Çetin. M. ve Kara. M. (2008). Bir kalkınma aracı olarak organize sanayi bölgeleri: Isparta Süleyman Demirel Organize Sanayi Bölgesi üzerine bir araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 49-68.
- Dinler. Z. (2005). Bölgesel İktisat. Ekin Kitabevi, 7. Baskı
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). Bölgesel kalkınmada yeni yaklaşımlar ve Türkiye’de kalkınma planlarına yansımaları: kalkınma planlarının yeni teoriler açısından değerlendirilmesi. *6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Erbay. R. ve Tulgar. D. (2017). Sürdürülebilir kalkınmada bir ekonomik model olarak sanayiye entegre olmuş kooperatifler. *Balkan ve Yakın Doęu Sosyal Bilimler Dergisi*. Özel Sayısı.
- Erçin F. (2002). *Türk hukuku’nda kooperatif tüzel kişiliğinin ayırıcı özellikleri*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan. O. (2000). *Üretici Birlikleri*. (Yayımlanmamış Uzmanlık Ödevi). A.Ü. ATAUM Ortak Tarım Politikası, Ankara.
- Ersöz C. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları: Türkiye’de Köy’lere Yönelik Bir Uygulama (1975-2001)*, (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fischer, E., and M. Qaim. 2012. Linking smallholders to markets: determinants and impacts of farmer collective action in Kenya. *World Development*. 40 (6), 1255-1268.
- Gertler. M. (2001). *Rural Co-operatives and Sustainable Development*. Saskatoon, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, Erişim tarihi: 10.08.2021, https://www.researchgate.net/publication/23520553_Rural_Cooperatives_and_Sustainable_Development
- Gibson, R. (2005). The role of co-operatives in community economic development. *RDI Working Paper*. Brandon University, 3-6.
- Göymen. K. (2005). *Türkiye’de Bölgesel Politikaların Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar*, İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). *Türkiye kooperatifçilik raporu 2016*. Erişim tarihi: 15.07.2021, <http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017%200804-BASIM.pdf>
- Gündüz, Y. A. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. (1. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Hacısüleyman. D. ve Gülbahar. Ş.B. (2019). Sürdürülebilir bölgesel ekonomik kalkınmada kooperatifçiliğın rolü: İzmir Tire süt modeli örneğı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 24(4), 949-967.
- Kocabaş, Ö. Y. (2010). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*. İstanbul: Libra Yayın.
- Koç, H. (1995). *Kooperatifçilik*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Koçtürk. O.M., Artukoğlu. M.M., Güneş. E., Gençler. F. ve Şen. Ö. (2012). Kırsal Kalkınma Uygulamalarında Tarımsal Kredinin Rolü ve Tarım Kredi Kooperatifleri Uygulaması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 47, (2) : 1-15
- Köroğlu. S. (2003). *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme*. (Uzmanlık Tezi). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.

- Mengi. A. (1998). *Avrupa Birliği'nde bölgeler karşısında yerel yönetimler*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Mojo, D., C. Fischer, and T. Degefa. 2017. The determinants and economic impacts of membership in coffee farmer cooperatives: recent evidence from rural Ethiopia. *Journal of Rural Studies*. 50, 84-94.
- Mülayim, Z. (2013). *Kooperatifçilik*. (7.Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Mülayim, Z. G. (2006). *Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- OECD (2009). *Regional development*. Directorate for Public Governance and Territorial Development.
- Öksüz. E. (1982). Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında. Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 31, 329-358.
- Örki. A. (2016). Ekonomik Kalkınmada Kooperatiflerin Öneminin Örneklerle Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3(2): ss. 13-22.
- Özcan O. (2007). *Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihi gelişimi ve cumhuriyet dönemi kooperatifçiliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, G., Keskin, G., ve Özudoğru, H. (2011). Türkiye'de ekonomik krizler ve tarımsal kooperatiflerin önemi, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 101-113.
- Özer. E. (2017). Türkiye'deki kooperatiflerin istihdama katkısı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(48), 377-384.
- Paasi, A. (2008). The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding The Emergence of Regions and The Constitution of Regional Identity. J. Nicholas Entrikin(Ed.). *Regions critical essay in human geography*. (ss. 67-108) Ashgate Publishing: England.
- Pakdemirli. B. (2019). Tarımsal kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de mevcut durumunun karşılaştırılması. *ANADOLU, J. of AARI*, E-ISSN: 2667-6087 (Online), 29(2), 177-187. Erişim tarihi: 12.10.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887960>
- RURWOMBACK Projesi (2011). *Rural woman back to work projesi*. Kırsal Kadınların İşgücü Piyasasına Dönmesi İçin Sürekli Eğitim Yaklaşımının Adaptasyonu: Beypazarı Modeli. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.
- Saraç, A. (2006). *Bölgesel kalkınma modelleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın
- Sauer, J., M. Gorton, and J. White. (2012). Marketing, cooperatives and price heterogeneity: evidence from the cıs dairy sector. *Agricultural Economics*, 43(2), 165-177.
- Soja, E.W. (2009). Regional planning and development theories. R. Kitchin and N. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography*, (ss. 259-270). UK: Elsevier Science.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Kooperatif Bilgi Sistemi*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim tarihi: 10.07.2021, <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *2021 Yılı Performans Programı*. 2019-2023 Dönemi ticaret bakanlığı stratejik planı. Erişim tarihi: 15.07.2021, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/n7OJk+Ticaret_Bakanligi_2021_Yili_PerformansProgrami.pdf
- Tan. S. ve Karaönder. İ. (2013). Türkiye'de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*. (1), 87-94.
- Taşdan, F. (2004). *Regional Disparities in Turkey and Decentralisation as an Approach Regional Economic Development*. (Master's Thesis). University of Applied Sciences, Berlin
- Tiftikçigil, B. Y. (2008). Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar Sempozyumu*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

- Türk Dil Kurumu (TDK) (2021). <https://sozluk.gov.tr/> (15.05.2021).
- Türkiye Milli Kooperatifler Birliği. (2003). *Avrupa Birliği'nde Kooperatifçilik*. Ankara.
- TÜSİAD (2008). *Türkiye'de bölgesel farklar ve politikalar*. Eylül 2008, (Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471).
- Ünal, V. ve Yercan, M. (2006). Türkiye'de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi. *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*. 23(1-2), 221-227.
- Verhofstadt. E., and Maertens. M. (2014). Smallholder cooperatives and agricultural performance in Rwanda: do organizational differences matter? *Agricultural Economics*, 45 (1), 39-52.
- Yıldız. R. (2009). *Tarım kooperatiflerinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız. S. (2020). Tarımsal pazarlama ve tarımsal kooperatiflerin tarımsal pazarlamadaki yeri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 13 (72), 880-893.
- Zeuli, K. A. and Cropp, R. (2004). *Cooperatives: principles and practices in the 21st century*. Madison WI: University of Wisconsin.

Research Article**Kooperatifçilik ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme***The Relationship between Cooperatives and Regional Development: A Study on Turkey*

Yıldız ÖZKÖK Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü yildiz.ozkok@hku.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-4426-6145	Zeynep KÖSE Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü zeynep.kose@hku.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-9494-3098
---	--

Extensive Summary

Economic growth and development is one of the basic goals of both developed and developing countries today. Countries apply various economic policies to increase economic growth. Especially with the realization of the industrial revolution, countries started to industrialize rapidly and they focused on the production of industrial goods in order to ensure economic growth. In this context, new production factories have started to be established in regions where is close to raw materials, labour is relatively cheaper, population density is higher, and where transportation-infrastructure investments are better. Accordingly, new job opportunities have emerged, employment has increased and people's income has increased in these regions where new production facilities have been established. While the regions where the industry is concentrated grew faster economically, the situation was the opposite in other regions. In order to eliminate the inequality between regions, various economic policies have started to be implemented. This situation has revealed the concept of regional development. In this context, cooperative activities have started to play a very important role in order to eliminate the inequality between regions and to ensure the development of underdeveloped regions. In this context, the importance given to cooperative activities has increased recently. Cooperatives are one of the most important tools that raise the living standards of the individuals of the society through solidarity, cooperation and collaboration and thus contribute to the development of the country.

Although the word 'regional development' has started to appear in development plans of Turkey after the 1990s and gained more importance especially after the 1990s, the word 'cooperative' has been included in all development plans. Cooperatives mainly were mentioned in the III and IV. development plans but an interest in cooperatives has begun to decreased afterwards. However, with the establishment of new cooperatives in recent years, there has been a significant increase in the number of cooperatives. The most important point here is that the activities of the cooperatives should be sustainable and serve the interests of the society. At the same time, it is important to organize the cooperatives in accordance with today's conditions and to provide the necessary training to the personnel. In this way, the maximum expected benefit from cooperatives can be obtained.

Cooperatives contribute to the regional economy by offering advantages such as creating new job opportunities, providing cost advantages to producers, increasing product variety and quality in the regions where they are established. Today, cooperatives are accepted as an indicator of development. Considering that most of the production in developed countries is done through cooperatives, it is inevitable for developing countries to draw important lessons from this.